

Kazakçaya Ait İlk Fonetik İzler

Ahmet B. Ercilasun

Özet: Bilindiği gibi Kazaklar Kıpçaklardan, Kıpçaklar da Kimeklerden çıkmıştır. Bu sebeple Kazakçaya ait ilk fonetik izler, DLT’de Kıpçaklara ait olduğu ifade edilen özellikler arasında aranmıştır. DLT’de, daha sonraki Codex Cumanicus’ta ve Mısır Memlük sözlük ve gramerlerinde bulunan bazı özelliklerin genel Kıpçakçaya ait olduğu tespit edilmiş; ancak ed-Dürretü’l-Mudiyye fi’l-Lügati’t-Türkiyye’deki bir özelliğin Kazakçaya ait olduğu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıpçak, Kazak, DLT, Memlük Kıpçak, fonetik iz.

First Phonetic Traces Belonging To Kazakh

Abstract: Kazakhs come from Kipchaks and Kipchaks come from Kimeks. Therefore first phonetic traces belonging to Kazakh are searched within the characteristics of Kipchaks in DLT. Some of the characteristics in DLT, later in Codex Cumanicus, and in Egyptian Mameluke dictionaries and grammars determined that they belong to general Kipchak, but one characteristic in ed-Dürretü’l-Mudiyye fi’l-Lügati’t-Türkiyye is considered to be Kazakh.

Key words: Kipchak, Kazakh, DLT, Mameluke Kipchak, phonetic trace.

Kazakçaya ait ilk fonetik izlerin tespit edilebilmesi için Kazakların bu isimle ortaya çıkmadan önce hangi Türk grupları içinde bulunduğuna kısaca göz atmak gerekir. Bunun için Kazak isminden geriye doğru tarihî bir yolculuk yapmalıyız.

Kazak kelimesine ilk defa, 1343’te yazılmış bulunan Memlük Kıpçak dönemine ait Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî adlı eserde rastlanır. Bu kitapta *kazak* kelimesine “*el-‘ârî mine’l-ehli ve gayrihim*” anlamı verilmiştir; “aile vb şeyleri olmayan, evsiz barksız (insan)” demektir (Toparlı vd. 2000: 26b). Burada kazak, cins isimdir; bir kavim adı değildir. Daha sonra bu kelime Kazakların adı olacaktır; kelimenin Tercümân-ı Türkî’deki anlamı da Kazakların oluşumuna çok uygun düşmektedir.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Teknikokullar/ANKARA

Zeki Velidî Togan'a göre Türklerde kazak kelimesi;

1) “siyasî bir maksatla, bir isyan neticesinde ailesiz (boydak) halde ve bazan da aile ile birlikte cemiyetten uzaklaşarak dağ ve sahralara çekilen ve fırsattan istifâde ederek hükûmet işlerini ele alana kadar el ve kabilenin himayesinden dışarıda dolaşan sergüzeştçiler”;

2) “ergenlik çağına eriştiğinde erkek çocukları hayata alıştırmak için sahraya çıkarmak gibi âdetlere göre ve yahut alelâde eşkiyalık maksadıyla elinden ayrılanlar” için kullanılmıştır (Togan 1981: 37).

Radloff sözlüğünde de *kazak* “özgür, hür adam, maceracı, serserice gezen” anlamındadır (Golden 2002: 283).

1450'lerde Ebülhayr Han'a isyan eden Canıbek ve Kerey Han 1455-56'da Ebülhayr tarafından yenilince doğuya çekilmiş ve Batı Yedisu'ya yerleşmişlerdir (Golden 2002: 282). Onlara bağlı topluluklara bundan sonra Kazak denmiştir. Görüldüğü gibi Tercümân-ı Türki'nin ve Radloff'un verdiği anlamlar Kazakların oluşumuna uygun düşmektedir. Zeki V. Togan da Kazakların oluşumunu, bu anlam ve âdetlerle ilişkilendirmiştir. Gerçekten de Canıbek ve Kerey'in önderliğindeki Kazaklar otoriteye isyan ederek bir boydak gibi hür yaşamayı tercih etmişler; uzun süre dalalarda maceracı akıncılar olarak yaşamışlardır.

Kazak adını almadan önce bu topluluk, diğer bazı boylarla birlikte Kıpçak adını taşıyordu. Kıpçaklar da Kimeklerden ayrılmış bir boy idi. 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud, “Türkler aslında yirmi boydur” der ve en batıdaki boyları Beçenek, Kıpçak, Oguz olarak verir (Atalay I 1998: 28); haritasında da Kıpçaklarla Oğuzları, Hazar'ın kuzeydoğusunda komşu olarak gösterir. Bugünkü Kazaklar, Kâşgarlı Mahmud'un 11. yüzyılda Oğuzlarla komşu olarak gösterdiği bu Kıpçaklar içinden çıkmıştır ve Kâşgarlı Mahmud Beçenek, Kıpçak, Oğuz, Yemek, Başgirt, Tatar, Kırgız, Çigil, Yağma, Uygur vb boyların hepsine birden Türk adını vermektedir. Kâşgarlı Türk adını sık sık, Karahanlıların esas boyları olan Çigil, Yağma, Toxsı için de kullanmakta; diğerlerini ise Kıpçak, Oğuz, Argu, Uygur diyerek boy adlarıyla anmaktadır.

Memlük Kıpçaklarından kalma, 15. yüzyıl başlarına ait el-Kavânînü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye adlı eserde Kıpçaklar kendi dillerini Türkçe, Oğuz-Türkmenlerin dilini ise Türkmençe olarak adlandırır. Eserde bu husus şöyle ifade edilir:

“*Türkmençe Türkçe değildir. Bundan dolayı bazı yerlerde dikkatli olan, sakınman ve konuşmaman için seni uyarıyorum. Çünkü Türkmençe, Türklerce müstehcen ve onu konuşan ise hakir sayılmaktadır.*” (Toparlı vd. 1999: 7).

Demek ki Kazakların atası Kıpçaklar 15. yüzyılda kendi dillerine Türkçe; Türkiye ve Azerbaycan'daki Oğuzların diline Türkmençe demekte idiler.

Kıpçaklara gelince, onlar da Kimeklerden çıkmıştır. 982'de yazılmış Hudûdü'l-âlem Kıpçakları “Kimeklerden ayrılmış bir kavim” olarak belirtir (Şeşen 1998: 66-68). 982 tarihindeki bu kayda göre Kıpçaklar en geç 10. yüzyılın ikinci yarısında bağımsız bir boy hâline gelmişlerdir.

Kimekler 9.-10. yüzyıllarda, önce yedi, sonra on bir boydan oluşan ve İrtiş boylarında yaşayan bir federasyon idi. Gerdizî, Kimekleri oluşturan yedi boyu *İmi, İmek, Tatar, Balandur, Kıpçak, Lankaz, Eclad* olarak sayar (Buharalı 1987: 265).

Kıpçak adına Kimeklerden önce de rastlanır. İkinci Uygur kağanı Bayan Çor (747-759) adına dikilen Şine Usu yazıtının kuzey yüzünün dördüncü satırında geçen “*tür...bçk elig yıl olurmuş*” ibaresindeki (Orkun 1936: 164) birkaç harfi silinmiş bölüm Ramstedt, Malov, Aydarov, Klyaştorıny (Aydın 2007: 66-67) ve Golden (Golden 2002: 225) tarafından *türk kıpçak* olarak okunmuştur. Klyaştorıny’nin “*Türk ve Kıpçak*” olarak manalandırdığı (Klyaştorıny 1986: 153-164) kısmı ben *Türk Kıpçak* şeklinde anlıyorum (Ercilasun 2007: 604-605). Şine Usu’daki bu ibareye göre Türk Kıpçaklar, Uygurları 50 yıl idare etmişlerdir. 745’te Uygurlar duruma hâkim olunca Türk Kıpçakların bir kısmı İrtiş boylarına çekilmiş ve Kimek boylarından biri hâline gelmiş olmalıdır (Ercilasun 2006: 355). Gerdizî, Kimek hükümdarına *yabgu*, hükümdarın kardeşine *şad*, şad’ın eşine ise *hatun* denildiğini kaydeder. İdrisî ise Kimek hükümdarına *hakan* denildiğini belirtir (Buharalı 1987: 263-265). *Hakan* (<*kagan*), *hatun* (<*katun*), *yabgu* ve *şad* unvanları bilindiği gibi Köktürklerde bir arada kullanılmaktadır. Unvanlardaki bu birlik de Köktürk – Kimek (Kıpçak) bağlantısını ortaya koyar.

Yukarıdaki tarihî bilgi ve yorumları geçmişten bugüne doğru değerlendirerek şöyle bir özet yapabiliriz: Bugünkü Kazakların ataları başlangıçta Doğu Köktürkleri içindeydi ve Türk Kıpçak olarak adlandırılıyordu. 745’ten sonra Türk Kıpçakların bir kısmı Kimek federasyonuna girdi ve Kıpçaklar, Kimekleri oluşturan yedi boydan biri oldu. 10. yüzyılın ikinci yarısında Kıpçaklar bağımsız bir boy hâline geldiler. Kıpçaklar içinden, Canıbek ve Kerey önderliğinde ayrılan bir grup da 15. yüzyılda Kazak adını alarak bugüne kadar geldi ve bugünkü Kazak topluluğunu oluşturdu.

Bu tarihî arka plana göre Kazakçayla ilgili ilk fonetik belirtileri Köktürk anıtlarında aramamız gerekir. Ancak Köktürk bengu taşları, ağızlar üstü bir edebî dille yazılmıştır ve özel olarak Kıpçaklara veya Kazaklara ait sayabileceğimiz bir dil özelliği göstermez. Bazı araştırmacılar Köktürk bengu taşlarında “ş” sesi için I (s) harfi kullanılmasını, Kazakçanın bu özelliğinin 8. asırda bile görünmesi olarak yorumlamışlardır. Ancak *biş, kişi, kümüş* gibi kelimeler ve *-mİş* eki anıtlarda bazen *ş*, bazen *s* ile yazılmıştır. Eğer genel Türkçedeki *ş*, o zaman *s*’ye dönmüş olsaydı bu kelime ve eklerin her zaman I (s) ile yazılması gerekirdi. Ayrıca Kıpçaklara ait bazı özelliklerden bahseden Kâşgarlı Mahmud, Kıpçaklarda *ş>s* değişmesinden hiç bahsetmiyor. Codex Cumanicus ve Memlük Kıpçak dönemine ait eserlerde de bu konuda bir iz yoktur. Köktürkler ile bugünkü Kazaklar arasında geçen tarihî dönemlerde *ş>s* değişikliğine dair örnekler görülmedikçe Köktürk bengu taşlarındaki durumu sadece bir imla özelliği kabul etmek yerinde olur.

Doğrudan doğruya Kıpçakçaya ait özelliklerden ilk defa Kâşgarlı Mahmud açıkça söz eder. Kâşgarlı’nın bahsettiği üç ses özelliği önemlidir.

1) *d-y-z*: Kaşgarlı şöyle diyor: “*Yağma, Toxsı, Kıfçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzlar, birbirine uygun olarak, dh harfini her zaman y’ye çevirirler ve hiçbir zaman dh’li söyleyemezler. ‘Kayınağacı’na bunlardan başkası kadhıng, bunlar kayınğ derler. Türklerin ‘husım ve kayın’ anlamına kullandıkları kadhın kelimesini bunlar kayın diye söylerler. Bunun gibi Çigiller ve başka Türklerce zel (dh) olarak söylenen bu harfi Rus ve Rum ülkelerine kadar uzanan Bulgar, Suvar, Yemek, Kıfçak boyları, hep birden, z olarak söylerler. Öbür Türkler ‘ayak’a adhak, bunlar azak derler. Çigil Türkleri ‘karın doydı’ anlamına olarak karın todhti, yukarıda söylemiş olduğumuz boylar buna tozdı derler. İsim ve fillerin geri kalanlarını bu kural üzerine ölçümle! Söziün kısası, Çigil dilinde bulunan zel harfi Rum diyarına kadar olan Yağma, Toxsı, Oğuz boylarıyla Argulardan birtakımlarının dilinde -Çine doğru gidilerek bütün boylarda- y olur. Kıfçaklarca ve onlara uyanlarca -Rum ülkesine doğru ininiz- zel harfi (dh) z olur. Bunların hepsini, yerleri gelince söyleyeceğiz.” (Atalay I 1998: 32).*

Görüldüğü gibi Kaşgarlı, Eski Türkçedeki *d*’nin Kıpçaklarda bir defa *y*, iki defa *z* olduğunu söyleyerek çelişkiye düşüyor. Bu, iki şekilde yorumlanabilir: 1) *dh*’yi *y* yapan boyları sayarken Kaşgarlı veya müstensih dalgınlıkla Kıpçakları da araya katmıştır. *dh*’yi *z* yapanlar olarak Kıpçaklar söylenirken dalgınlık yapılmasına imkân yoktur; çünkü hem iki defa bu husus tekrarlanıyor; hem de ikincisinde sadece Kıpçak adı geçiyor. 2) Kıpçakların bir kısmı *dh*’yi *y*, bir kısmı da *dh*’yi *z* yapmaktadır. Nitekim Kaşgarlı’nın haritasında, Hazar’ın batısında ve doğusunda olmak üzere iki ayrı Kıpçak yurdu gösterilir. Batıdaki Kıpçaklar, Bulgar ve Suvarlarla, doğudakiler Oğuzlarla komşudur. Kıpçaklarla beraber *dh*’yi *z* yapanlar arasında Bulgar ve Suvarlar da olduğuna göre, Hazar’ın batısındaki Kıpçakların *dh*’yi *z* yaptığını düşünebiliriz. *dh*’yi *y* yapan Kıpçaklarla beraber Oğuzlar da sayıldığına göre doğudaki Kıpçakların da *dh*’yi *y* yaptığını kabul edebiliriz. İkinci ihtimal doğru ise batıdaki Kıpçakların da sonradan edebî dilin tesiriyle *y*’ye döndüklerini kabul etmemiz gerekir; çünkü bugün Eski Türçenin *d*’si bütün Kıpçak boylarında *y*’dir.

d>y değişmesi, Genel Türkçe ve Türk dilinin sınıflandırılması açısından çok önemlidir; ancak sadece Kıpçaklara ait bir özellik olmadığı; Kıpçak, Oğuz, Karluk gruplarının tamamını kapsadığı için konumuz bakımından o kadar önemli sayılmayabilir. Yine de *d>y* değişmesinin tarihlenmesi ve özellikle iki Kıpçak grubu arasındaki farklılık açısından dikkate değer.

2) *y- ~ Ø- ~ c-*: Kaşgarlı şöyle diyor: “*Oğuzlarla Kıpçaklar baş tarafında y bulunan isim ve fillerin ilk harfini elif’e yahut c’ye çevirirler. Öbür Türkler ‘yolcu’ya yelkin, Oğuzlarla Kıpçaklar elkin derler. Onlar ‘ılık su’ya yılığ suw, bunlar ılığ derler. Bunun gibi öbürlerinin yincü dediğine bunlar cincü derler. Türkler, devenin uzamış olan tüyüne yuğdu, Oğuzlar ve Kıpçaklar cuğdu derler.” (Atalay I 1998: 31).*

Kaşgarlı burada iki ses olayından bahsediyor: *y-* düşmesi ve *y->c-* değişmesi. *y-* düşmesi Oğuzlar için de Kıpçaklar için de tipik değıldir.

Bugün ancak Oğuzların Azerbaycan kolunda, sınırlı sayıda kelimedede görülür: *ilan* (<yılan), *il* (<yıl), *ulduz* (<yulduz). *y->c-* değişmesi ise Kıpçakça için tipiktir ve bugün birçok Kıpçak boyunda görülür. Kazak edebî dilinde ise değişme daha da ileri gitmiş ve *y->c->j-* seyrini izlemiştir.

3) *m- ~ b-* : Kaşgarlı şöyle diyor: “*Kelimenin başında bulunan mim (m) harflerini Suvarlarla Oğuzlar, Kıpçaklar b’ye çevirirler. Türkler men bardum, Suvarlar, Kıpçaklar, Oğuzlar ben bardum derler. Türkler çorbaya mün, bunlar bün derler.*” (Atalay I 1998: 31).

Bu tür kelimelerde *b*’nin aslı olduğu ve *n* tesiriyle *b->m-* değişikliği yaşandığı malumdur. Kaşgarlı’nın kaydından o dönemdeki Oğuzlarla Kıpçakların henüz *b*’yi korudukları anlaşılıyor. Daha sonraki dönemlerde Kıpçakların tamamı ile Oğuzların Azerbaycan ve Türkmenistan’da kalan grupları Çağatay edebî dilinin etkisiyle içinde *n* bulunan kelimelerde (hatta *n* bulunmayan birkaç kelimedede) *b->m-* değişmesini yaşamışlardır.

Tarihî Kıpçakçayla ilgili ilk metinler ve sözlük verileri 14. yüzyılın başlarına ait Codex Cumanicus’ta bulunur. Kıpçakçanın en tipik özelliklerinden biri olan *g>w* değişmesinin ilk örnekleri de buradadır: *açuv*, *arı ~ aruv ~ arov*, *owret- ~ uret-* (öğretmek), *kiriv* (batı), *kutkaruvsa-*, *tabuvsa-*, *yabov* (örtü), *tatov* (tat), *asrov* (koruma), *bitiw* (Gabain 1979: 73-118).

Memlük Kıpçak dönemi sözlük ve gramerlerinden et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lugati’t-Türkiyye, yazarının “*bu kitapta Kıpçak diyeleği (el-lugatü’l-Kıpçakiyye) üzerine dayandım*” (Atalay 1945: 3) ifadesinden de anlaşılacağı gibi Kıpçak unsur ve özelliklerini en çok barındıran eserdir. Gerek Tuhfe’de, gerek bu dönemin diğer eserlerinden Tercümân-ı Türkî’de ve el-Kavânînü’l-Küllîyye’de tespit ettiğimiz başlıca Kıpçak özellikleri şunlardır.

1) *-g->-v-, -g>-v*

Tuhfe: *sovut-*, *sovuk*, *övren-*, *avur*, *bavur*, *uvru*, *tav*, *sav*.

Tercüman: *savuk*, *kavun*, *kavur-*, *yavut-*, *yavuk*.

Kavânîn: *sövl-*, *kavun*, *tav*.

2) *-g->-y-, -g>-y*

Tuhfe: *iyne*, *siyin-*, *yıyın-*, *tiyirmen*, *bayla-*, *tüyme*, *yıy-*.

Tercüman: *iyne*, *teyirmen*, *yiyit*, *siy*.

Kavânîn: *teyme*, *bayla-*, *yıyıştır-*.

3) *-g->-Ø-*

Tuhfe: *ol* (<ogul), *buday*, *tura*, *time* (<tegme).

Tercüman: *olan* (<oglan).

İlk önce Codex Cumanicus'ta tespit edilen *g* ile ilgili bu özellikler, birçok Kıpçak lehçesiyle birlikte bugünkü Kazakçanın da özellikleridir. Tuhfe, Tercüman ve Kavânîn'deki *g>w*, *g>y*, *g>Ø* değişimleriyle ortaya çıkan örnekleri bugünkü Kazakçada da görürüz: *avız, avır, avıl, bavır, tuvra, tav, jayav, aruv; bayla-, tüyme, jıy-, sıy-; ul (<ogul), urı (<ogru)* (Öner 1998: 14-18); *awır, bawır, awız, suwık, buwra, tuwra, bilüw, awruw, kuw- tuw-, taw; üyret-, sıyır, bıyday, ul (<ogul)* (Tamir 2007: 435).

Sözlük ve gramerlerde görülen bu özellikler Memlük Kıpçak edebî – dinî – askerî metinlerinde görülmez; çünkü onlar Kıpçakça ile değil dönemin standart Türkçesiyle yazılmışlardır (Ercilasun 2007: 215-221).

Buraya kadar sıralanan özellik ve örnekler genel Kıpçakça ile ilgiliydi. Bunlar Kazakçayla beraber diğer Kıpçak lehçelerinde de görülebilir. Memlük Kıpçak dönemi sözlüklerinden biri var ki burada tespit ettiğimiz özellik sadece Kazakçada görülebilir. Bu sözlük ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye adını taşımaktadır. Floransa'daki Medicae Bibliotheca Laurenziana'da Orient 130 numarada kayıtlı olan bu eseri 1963'te Ananiasz Zajaczkowski bulmuştu (Toparlı 2003: V). 1960'ların ikinci yarısında Zajaczkowski'nin çeşitli makale ve bildirilerle bilim dünyasına tanıttığı ve işlediği bu eseri son olarak Recep Toparlı 2003 yılında orijinalinin fotokopisiyle birlikte tam metin olarak yayımlamıştır. İşte bu eserde, bugünkü bazı Kazak ağızlarında *yeki* (iki), *yendi* (şimdi), *yen* (en) (Tamir 1989: 51); *uon* (on), *uotur-* (oturmak) gibi örneklerde gördüğümüz diftonglara (Arat 1952: 503) rastlamaktayız: *yeki* (iki), *yet* (et), *yev* (ev), *yelli* (elli); *van* (on), *volturup* (oturup). “İki” anlamındaki kelime yazmada *يا كى* biçiminde *y-* ile yazılmaktadır (14b). “On” kelimesi ise yazmada *وان* biçiminde yazılıyor (14b – 15a). Vav üzerindeki şedde sanki diftongu göstermek için konulmuş gibidir. “Oturup” anlamındaki kelime de vav ile *ولطرب* şeklinde yazılmıştır (20b).

Gerek Dîvânü Lügati't-Türk ve Codex Cumanicus'ta, gerek Memlük Kıpçak dönemi gramer ve sözlüklerinin çoğunda rastladığımız fonetik bazı özellikler, Kazakçanın da özellikleri olmakla beraber diğer Kıpçak lehçelerinde de görüldüğü için daha çok genel Kıpçakçanın özellikleri olarak kabul edilmelidir. Bence doğrudan doğruya Kazakçaya ait ilk fonetik izler, yine bir Memlük Kıpçak eseri olan ed-Dürretü'l-Mudiyye'de görülen ve yukarıda örneklerini verdiğim kelime başı diftonglarıdır.

Kaynaklar

- ARAT, Reşid Rahmeti (1952), “Kazakistan”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 6.
- ATALAY, Besim (çeviren) (1998), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I* (4. baskı), Ankara.
- ATALAY, Besim (çeviren) (1945), *Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul.
- AYDIN, Erhan (2007), *Şine Usu Yazıtı*, Çorum.
- BUHARALI, Eşref (1987), “Kimek Hakanlığı”, *Tarihte Türk Devletleri I*, s. 263-267, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2006), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi* (Üçüncü Baskı), Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2007), *Makaleler – Dil-Destan-Tarih-Edebiyat* (Yayına Hazırlayan: Ekrem Arıkoğlu), Ankara.
- GABAİN, Annamari von (1979), “Codex Cumanicus’un Dili”, *Târihi Türk Şiveleri* (çeviren: Mehmet Akalın), Ankara.
- GOLDEN, Peter (2002), *Türk Halkları Tarihine Giriş* (çeviren: Osman Karatay), Ankara.
- KLYAŞTORNIY, S. G. (1986), “Kıpçaki v runičeskix pamyatnikax”, *Turcologica*, s. 153-164, Leningrad.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1936), *Eski Türk Yazıtları I*, İstanbul.
- ÖNER, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara.
- ŞEŞEN, Ramazan (1998), *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara.
- TAMİR, Ferhat (1989), *Barköl’den Kazak Türkçesi Metinleri*, Ankara.
- TOGAN, A. Zeki Velidî (1981), *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi* (2. baskı), İstanbul.
- TOPARLI, Recep (2003), *Ed-Dürretü ’l-Mudiyeye fi ’l-Lügati ’t-Türkiyye*, Ankara.
- TOPARLI, Recep – Çögenli, Sadi – Yanık, Nevzat H. (1999), *El-Kavânîniü ’l-Küllîyye li-Zabti ’l-Lügati ’t-Türkiyye*, Ankara.
- TOPARLI, Recep – Çögenli, Sadi – Yanık, Nevzat H. (2000), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Ankara.